

O‘SMIRLARNING IJTIMOIIY - PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI HAQIDA

¹Usmonova Munira Sayfiddinovna
Jizzax davlat pedagogika universiteti Umumiy psixologiya kafedrası stajyor
o‘qituvchisi

²Isanova Marjona Jasur qizi II bosqich talabasi

³Ganiyeva Sevinch Baxrom qizi I bosqich talabasi

usmonovamunira1996@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlar psixikasida sodir bo‘ladigan ruxiy kechinmalar xulq atvoridagi ijobiy va salbiy o‘zgarishlari oiladagi o‘zaro munosabat shakllarining xususiyatlariga to‘xtalib o‘tilgan. O‘smirlarning axloq normalari, psixik xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik, anglash, o‘ziga baxo berish, jinsiy yetilish, tafakkur kengligi, shaxs shakllanish jarayoni, aqliy va jismoniy rivojlanish.

O‘qituvchi va tarbiyachi uchun bolalarning o‘smirlik davri psixologiyasini bilish psixologik nuqtai nazaridan ham pedagogik nuqtai nazardan ham muhimdir. O‘smirlik davri asosan 11-15 yoshdagi bolalarni o‘z ichiga qamrab oladi, ya’ni 5-8 sinfo‘quvchilarini. Hozirgi o‘smirlar o‘tmishdoshlariga nisbatan jismoniy aqliy va siyosiy jihatdan bir muncha ustunlikka ega. Ularda jinsiy yetilish, ijtimoiylashuv jarayoni, psixik o‘shish oldinroq namoyon bo‘lmoqda. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. «Endi o‘smir bola emas, biroq katta ham emas»-ayni shu ta’rif o‘smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O‘smirlik–bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. O‘smirlarni hali to‘la katta deb hisoblab bo‘lmaydi. Chunki ularning shaxsiy xususiyatlari hali bolalikni kuzatish mumkin. Bu ularning fikrlarida berayotgan baholarida, hayotga va o‘z kelajaklari munosabatlarida ko‘zga tashlanadi. Ko‘pchilik o‘smirlar maktabni tugatish vaqtiga kelib ham kasb tanlashga nisbatan ma’suliyatsiz yondoshadilar. Bu davr o‘smirning axloqan o‘z – o‘zini anglashi shuningdek, axloqning yangi bosqichiga o‘tishi bilan xarakterlanadi. Intelekti yaxshi rivojlangan o‘smirlar kattalarni tashvishga solayotgan masala muammolarini tushina oladilar va ularni muhokama eta oladilar. O‘smirlar juda ko‘p muammoli savollarga javob o‘ylaydilar. Ularning diqqatini ko‘proq axloqiy masalalar tortadi. Agar kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar uchun axloqiy masalalarni yechish manbai – bu ular uchun o‘qituvchilar bo‘lsa, o‘smirlar bu savollarga javobni ko‘proq tengdoshlari davrasida qidiradilar. O‘smir yoshdagilar esa savollarga to‘g‘ri javobni topishda ko‘proq kattta kishilar foydalanadigan manbalarga murojaat etadilar. Bunday manbalar asosan real, ko‘p qirrali, murakkab insoniy munosabatlar va ilmiy – ommabop, badiiy, publitsistik adabiyotlar, sanoat asarlari, matbuot, radio, televideniyahisoblanadi[1].

Bugungi o'smirlarga hayotga nisbatan xushyor, aqliy – amaliy qarash, erkinlik va mustaqillikka xos. Ular haqqoniy bo'lish tushunchasiga ham real tarzda yondoshmoqdalar. Masalan, o'tgan yillardek «haqqoniylik bu hammaga bir xil emas, balki har kimdan imkoniyatiga qarab va hammaga ishiga yoki inson manfaatlariga qo'shgan xissasiga qarab belgilanadi» deb tushunadilar va talqin etadilar. Maktabni tugallash vaqtiga kelib juda ko'p o'smirlar axloqiy jihatdan shakllangan va ma'lum axloq normalari qat'iylashgan xususiyatlarga ega bo'ladilar. O'smirlarda axloqiy dunyoqarash bilan bir qatorda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa sohalar bo'yicha ma'lum bir qarashlar vujudga keladi. Juda ko'p yillardan beri o'smirlarni yaxshilik va yomonlik, haqiqat va noqonuniylik, axloqiylik va axloqsizlik masalalari tashvishlantirib keladi. Hozirgi davr o'spirinlari har bir narsaga ishonuvchan yoki salbiy munosabatga xos bo'lmay, balki hayotga real, aqliy, amaliy qaraydigan, ko'proq erkin va mustaqil bo'lishga intiluvchiyoshlardir. O'smirlar ongli ravishda egallangan axloq normalari asosida o'z hattiharakatlarini yo'lga solishiga intiladilar. Bu esa, avvalo o'smirning o'zini anglashining o'sishida namoyon bo'ladi. O'zini anglash murakkab psixologik struktura bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: Birinchidan bolada tashqi olamdagi predmet tasiridan paydo bo'lgan sezgilari o'z tanasi bilan farq qila boshlaganda vujudga keladi. Ikkinchidan o'zining shaxsiy "Men"ligini aktiv faoliyati asosida anglashi. Uchinchidan o'zining psixik xususiyati va xislatlarini anglashi. To'rtinchidan ijtimoiy, axloqiy o'z-o'ziga baho berishning ma'lum sistemasini anglashi. Mana shu elementlarni barchasi bir-biri bilan funksional va genetik bog'langandir. Lekin ularni hammasi sizga ma'lumki, bir vaqtning o'zida shakllanmaydi. Bolaning «men»ligini anglashi taxminan 3 yoshda paydo bo'ladi, bunda bola shaxsiy olmoshni ishlata boshlaydi. Masalan: men, meniki, mendan va hokazo. O'zining psixik sifatlarini anglash va o'z-o'ziga baho berish o'smirlik yoshida, borgan sari ko'proq ahamiyat kasb eta boshlaydi. O'smirlar har joyda o'zini ko'rsatish xususiyatiga ega bo'lgan vaqtidayoq, o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini kuzata boshlaydilar. Ya'ni o'zlarining tashqi qiyofalariga tanqidiy qaray boshlaydilar: bo'yining pastligi yoki aksinchasi semizlik, husn yuzdagi husnbuzarlar yigit va qizlarni bezovtalantiradi, ular iztirob chekadilar. Kech yetiladigan o'g'il va qizlar yashirin kechinmalar kechiradilar. Kishining o'z obrazi – bu o'spirinlikning o'zini anglashi ancha muhim komponent bo'lib hisoblanadi [3]. O'ziga baho berish 2 usulda bo'ladi.

1. Kishi o'zi qo'lga kiritgan yutuqlari natijasi bilan baholaydi. Masalan: Bola qiyin vaziyatda o'zini yo'qotmaydi yoki yosh bolani yong'indan qutqardi - "men qo'rqqoq emasman" deydi. Ma'lum qiyin topshiriqni bajardi. «Men qobiliyatliman» deydi. Axloqqa oid bunday hatti-harakatlar, o'smirning o'z qat'iyligini sinashi hamdir.

2. Ijtimoiy taqqoslash, ya'ni o'zi haqidagi boshqa ishlarni fikrlarni solishtirishdan iboratdir. Masalan: o'quvchilar tomonidan "mardlik" deb ma'qullangan hattiharakatni o'qituvchi "qalbaki o'rtoqlik" deb aytadi. Bunda

bolalar o'z hatti –harakatlari to'g'sida o'ylab, bosh qotira boshlaydilar. Shaxsiy "men" obrazi, juda murakkabdir. Xatto, kattalarning o'zini anglashi qarama qarshiliklardan xoli emas. Undagi o'z –o'zini anglash turmush, yashash, o'qish, mehnat va sport faoliyatlari taqozosi bilan namoyon bo'ladi. O'quv muassasa mikro muhitidagi odatlanmagan vaziyat, shaxslararo munosabatlar va muomala ko'laminin kengayishi, o'ziga xos tipologik aqliy, axloqiy, irodaviy, hissiy xususiyatlarini oqilona baholash, qo'yilayotgan talablarga javob berish tariqasida yondashish o'zo'zini anglashni jadallashtiradi. O'smir o'quvchilarining o'z-o'zini anglashga aloqador o'ziga xos xususiyatlari mavjud ular, dastavval o'zlarining kuchli va zaif jihatlari, yutuq va kamchiliklarini aniqroq baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. O'smir o'quvchining o'smirlik davridagi boladan o'zgacharoq yana bir xususiyati – bu murakkab shaxslararo munosabatlarda aks etuvchi burch, vijdon hissini anglash, o'z qadr-qimmatini e'zozlash, sezish va fahmlashga ko'proq moyilligidir. O'smir o'quvchida o'z-o'zini anglash negizida o'z-o'zini tarbiyalash istagi tug'iladi. Natijada unda o'z-o'zini tarbiyalash vositalarini saralash, ularni kundalik turmushga tadbiiq qilib ko'rish ehtiyoji vujudga keladi. Lekin o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni o'smir o'quvchisi ruhiyatidagi mavjud nuqsonlarga barham berish, ijobiy hislatlarni shakllantirish bilan kifoyalaniib, qolmasdan, balki voyaga yetgan kishilarga xos ko'p qirrali, umumlashgan idealga mos ravishda tarkib toptirishga yo'naltirilgan bo'ladi,-degan fikrlarni bildirib o'tgan S. Xoll. O'smirlar shaxsining shakllanishi jarayonida jamoat tashkilotlarini roli alohida ahamiyat kasb etadi. Ularda faollik, tashabuskorlik, mustaqillik, qatiyatlik, mas'uliyatlik, o'z harakatlarini tanqidiy baholash singari fazilatlarini barqaror xususiyat kasb etib boradi. O'smir yigit va qizlarning jamoatchilikda faol ishtirok etishi orqali muayyan tashkilotchilik qobiliyati namoyon bo'ladi. O'zining kimligi, qandayligi, qobiliyatlari, o'zini nimaga hurmat qilishini aniqlashga intiladirlar. Do'st va dushmanlari kimligi, o'z istaklari, o'zini va tevarak-atrofni, olamni yaxshi bilishi uchun nima qilish kerakligini anglashga harakat qiladi. Ma'lumki o'smirlarning hamma savollari anglangan bo'lmaydi. Ba'zan o'smirlar o'zlaridan hech qanoatlanmaydigan, o'z oldilariga haddan tashqari ko'p vazifalar qo'yadigan, lekin uning uddasidan chiqa olmaydigan bo'ladi. Mana bulardan ko'rinib turibdiki, o'smirlar o'z-o'zini analiz qilish teranligi va yuksak talablarni bajarish kerakligini o'zida aks ettira boradi. Bu esa o'smirlarning kelgusi yutuqlari shartlaridan biridir. O'z-o'zini hurmatlash va uning xususiyatlari quyidagilardan iborat. Demak, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, shaxsning erta o'smirlikdagi eng muhim xislatlaridan biri o'z-o'zini hurmatlash, o'z-o'ziga baho berish hamda o'zini shaxs deb tan olish yoki olmaslik darajasidir. O'smirlar o'zlarida shaxsning muayyan kompleks sifatlarini hosil qilishga intiladilar. O'z-o'zini tarbiyalash masalalarida bir butun ma'naviy psixologik qiyofani shakllantirish masalasi qiziqtiradi. Bunda shaxs ideali va namunaning mavjudligi katta ahamiyatga ega. Masalan: O'g'il bolalar – qahramonlik, yaxshi ota, o'qituvchi, vrach yoki badiiy asar hamda kinofilmdagi obrazlarni o'zlariga ideal

deb bilsalar, qizlarimiz mehnatkash ayol, jozibali jamoat arbobi, nazokatli uy bekasi yoki ilmiy xodim va h.o. O‘zaro munosabat va emotsional hayot o‘z mavqeini belgilashning murakkab muammolarini o‘smirning o‘zi hal qila olmaydi. Bu masalani o‘smirning ota-onasi, o‘z tengqurlari, o‘qituvchilar ishtirokida ularning qo‘llab-quvvatlashda hal qila oladi. Hozirgi zamon psixologiyasida shu narsa ko‘zga tashlanadi. Ko‘pchilik o‘smirlar bo‘sh vaqtlarni bironta joyda o‘tkazishni afzal ko‘radilar. Ayniqsa shahar bolalari bo‘sh vaqtlarini fmkat va uydan tashqari joylarda o‘tkazishni afzal ko‘radilar. Qishloq bolalari bo‘sh vaqtlarini madaniy dam olishga qaratadi. Ammo shahar bolalari bo‘sh vaqtlarini ko‘proq kattalar bilan emas, balki o‘z tengqurlari bilan o‘tkazishni afzal ko‘radilar.

Masalan: Ayrim o‘smirlar ota-onalari salgina ehtiyojsizlik qiladimi xafa bo‘lib, qovog‘ini osadilar, yuz o‘girib o‘tiradilar, gap qaytaradilar. Natijada ota - ona o‘rtasiga sovuqchilik tushadi. Munosabatlar bular o‘rtasida murakkablashadi. Uydan chiqib ketadilar. Lekin siyosiy qarashlar, dunyoqarashlar, kasb tanlash ancha chuqur muammolarga kelganimizda shuni aytish mumkinki, ota-onalar obro‘si odatdagidek bolalarga o‘z tengqurlariga nisbatan ko‘proq ta’sir etadi. Jamoaviy hayot – erta o‘smirlik bu faqatgina o‘zini analiz qilish yoshgina bo‘lib qolmay, shu bilan birga eng yosh "jamo" hamdir. Masalan: Ba’zi o‘smirlar sinfda masxarabozlik qilib, bolalarni jig‘iga tegadilar. Bunday paytda o‘smirlarda o‘zining jamoadagi holatiga qanoatsizlik paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. Salayeva M.S. O‘zbek oilalarida ota-ona va farzandlar o‘zaro munosabatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T.: 2005. – B. 66-71.
2. Sog‘inov N.A. Avlodni shakllantirishning ba’zi ijtimoiy- psixolo-gik jihatlari // Sog‘lom avlod uchun - 2002. №8.
3. Sog‘inov N.A. Inson baxti va psixologik xizmat //Maktab va hayot.-2002. №1. – B. 8-10.
4. Sog‘inov N.A., Usmanov E.Sh. Yosh o‘zbek oilalarida yuzaga keladigan er-xotin nizolarining etnik xususiyatlari. // O‘zbek oilasining etnopsixologik muammolari. – Resp. ilmiy-amal. anjum. ma’ruz. qisq. bayoni. – T.: 1993. – B. 49-51.
5. Sog‘lom avlod – bizning kelajagimiz: to‘plam // Tahrir hay’ati: M. Muhammad Do‘st va boshqalar / – T.: Abu Ali ibn Sino, 2000. –B. 272.